

**'Det var livet rundt oss vi
kopierte'**

Anne Moestue

Julehilsen 2005

Omslag og layout: Eli Irene Johnsen Chang, NEG

Omslagstegning: Fra svar på spl. 208, Leketøy

Trykt ved Aktiv Trykk AS

ISBN 82-91161-31-3

ISSN 1500-0966

”Det var livet rundt oss vi kopierte”

Fra svarene på NEG's spørreliste nr. 208, Leketøy

Av og til møter vi mennesker som gjennom hele livet har opprettholdt evnen til å leke. Det er en misunnelsesverdig evne. Er evnen medfødt, eller er det kanskje noen av oss som var mer lærenemme enn andre da vi var barn og lekeevnen var på topp? Er det slik at noen av oss husker ekstra godt gleden, det frydefulle og det dypt alvorlige i barndommens verden?

Ved Norsk Folkemuseum har vi en stor samling leketøy, og mye av det er utstilt. Men det trengs stadig nye kunnskaper om leketøy og om hvordan barn til alle tider har lekt med lekene sine. Derfor sendte NEG rett før sommerferien ut en spørreliste om dette temaet til våre skrivende medarbeidere. Spørrelisten er laget i et samarbeid mellom flere av konservatorene ved museet. I spørsmålene er hovedvekten lagt på beskrivelse av selve leketøyet, gjenstandene, det som er lekens rekvisitter. Men leketøyet får først mening gjennom selve leken. Jo mer vi leste gjennom materialet som kom inn, jo klarere så vi dette. Aller tydeligst er det der hvor fortellingene handler om ”dukker” av trekubber, eller skjell og kongler som sauer, griser og kyr. Det er historiene omkring slike ting som gjør at vi kan plassere dem under kategorien leketøy.

Følgende fortelling som vi fikk fra en kvinne, født i 1920 i Bremanger, illustrerer dette på en fin måte:

Ein vaskedag om våren hadde vi mellom anna skurt skjerefjølene på kjøkenet og sett dei til turk ved kjellertrappa. Best det er dreg odelsguten på tre-fire år avstad med eit par av fjølene. Det vart ropt til han at fjølene måtte stå der dei var. Vi skulle skjere brødkiver på dei, og då måtte dei vere reine. ”Ja men eg må ha dei” sa guten – ”det er motor i dei”. Vi vaksne lo og fekk fjølene på plass. I ettertid har det gått opp for meg at skjerefjølene er runde eller avspissa i eine enden. Der er det oftast eit hol så dei kan hengast på ein knagg. Guten hadde sett at det kunne knytast eit band i fjøla og vips så var det ein båt. Og båtar gjekk med motor i hans tid.

Dette hende på garden der eg voks opp, i ei lita avstengd bygd på Vestlandet.

Et kulturhistorisk museums oppgave er å presentere fortellinger. Uten fortellinger ville museet bare vært en tilfeldig opphopning av gjenstander. Derfor er materialet som kom inn som svar på denne spørrelisten så verdifullt. Hva om vi stilte ut bare en ”skjerefjøl” – en haug ulike kongler, en bølge med skjell? Gjennom våre medarbeideres minner har vi fått fortellinger som er av uvurderlig verdi i formidlingen av fortidens virkelighet. Vi får vite noe som gir oss en

mulighet til å stille ut nettopp skjerefjola, konglene og skjellene. Vi får gløtt inn i barndomslandet, inn i den magiske verden som tilhører "det gåtfulla folket".

Svarmaterialet inneholder fortellinger om utallige aktiviteter som barn er og har vært opptatt av til alle tider. I årets julehilsen har vi valgt å presentere smakebiter på noen få temaer: Dukker, biler, båter og litt om å samle på ting. Og så har vi valgt ut noen fortellinger som viser hvordan voksenlivets gjøremål er en uuttømmelig kilde til lek og rollespill.

Vi takker alle dere som har skrevet svar på denne spørrelisten. Ikke alle er sitert her, men alle er grundig lest, og det er alle svarene til sammen som utgjør tyngden i kunnskapen vi her har fått inn. Er det ennå noen som ikke har skrevet om dette emnet – og som lar seg inspirere av årets julehilsen – så grip pennen fatt. Som vanlig understreker vi at det aldri er for sent å sende inn svar til NEG!

"Mitt kjæreste leketøy var dukkene mine"

Å besøke leketøysutstillingen på Norsk Folkemuseum er en spennende opplevelse for store og små. Spesielt innholdsrik er denne utstillingen når det gjelder dukker av alle slag og størrelser. Mange av dukkene er utrolig forseggjorte, korrekt antrukket i ulike tiders klær, med porselenshoder og gullgule korketrekkerkrøller, blonder, silkebånd og fløyel. Småpiker i alle aldre får store øyne av all herligheten. Tankene går til eierne, hvem var de heldige? Hvem lekte med disse kunstverkene av noen dukker? Hva heter dukkene – hva slags dukkeliv levde de – var det noen som elsket dem inderlig?

I min spede barndom på 1940-tallet fikk de aller heldigste pikene babydukke fra Amerika. Og om dukkene ikke var babyer, så var de i all fall ikke "større" enn sine mødre! NEG-materialet forteller om småpiker som er dukkemammaer og triller dukke-barna sine i dukkevognen. Voksne dukker fantes kun i papirdukkenes verden.

Først mange år senere kom "Barbie" og "Ken"; voksne dukker med voksne klær og voksne ting. Vi var vel mange som syntes Barbie og Ken var noe ordentlig jåleri. Dukker skulle da være småbarn...? Men når vi betrakter våre formødres dukker i museet, så ser vi jo at også de hadde voksne dukker. Både gjennom klær og rekvisitter presenterer mange av dukkene voksenverdenen.

Og vi tenker videre: Babydukke eller Barbie, papirdukke eller utstillingens skjøre porselensjomfruer: Det viktige er leken, drømmen, livet vi dikter inn i tingene. Vi har i Norge en litterær skikkelse som er blitt allemannseie. Det er vennen til Ole Aleksander Filibom-bom-bom i Anne Cath. Vestlys bøker. Hans utseende er – for den som ikke vet bedre – til forveksling likt en trekubbe. Og så feil kunne vi også ta dersom vi ikke hadde kjent fortellingene om Ole Aleksander og hans beste venn Knerten.

Nedenfor presenterer vi noen av materialets mange fortellinger om dukkene, om dukkeliv og dukkelek, og om dukkemødres gleder og sorger.

Dukkeleder

Kvinne født 1953:

Jeg fikk ei Anne-dokke en gang midt på 1950-tallet, av mormor og morfar. Den leika jeg mye med, men mitt kjæreste leiketøy var en papirdokke jeg fikk til jul i -59 av en tante. Papirdokka forestilte en filmstjerne med halvlange lyse krøller og det fulgte med et helt hefte med klær. Dessverre husker jeg ikke hvilken filmstjerne det var, det skyldes sikkert at jeg ikke hadde noe vett på filmstjerner den gang. Jeg husker enda følelsen av ufattelig rikdom da jeg vikla av julepapiret og den flotte gava åpenbarte seg. Min 3 år yngre søster fikk maken gave, men hennes dokke hadde mørkt hår. Vi leika utrolig mye med disse dokkene og laget oss historier om det livet de levde. Garderobene deres ga rikelig næring til fantasiene våre. Det var en overflod av spaserdrakter, jumpere og slacks, skjørt og bluser, enkle hverdagskjoler, sportstøy for ski, tennis, bading, ridning med mer og sist men ikke minst: flere pelskåper og flotte ballkjoler med tilbehør. Jeg har fått mange gaver siden, men jeg har aldri fått noe som til de grader var så midt i blinken. Denne papirdokka, som dessverre er forsvunnet nå, fikk meg til å drømme og til å fryde meg over hvilke uendelige muligheter jeg hadde å rå over.

Rundt 1958-59 vant jeg ei sovedokke i celluloid i nabobyen. Den hadde tivolikjole, gul parykk og lå i en eske med gjennomsiktig plast foran. Dokka var kveldens hovedgevinst på tombolaen og det var egentlig helt uvirkelig å bli eier av en slik flott dokke. At det ble litt diskusjon blant mor og onkel om hvem det var som egentlig hadde vinnerloddet, la en demper på hele seansen, men jeg kan ennå huske at jeg svimlende av lykke tviholdt på dokka. Jeg tror bare en sterk person hadde greid å få den fra meg den kvelden! Dagen etter saumfor jeg dokka fra isse til tå og oppdaga at den under parykken, som for øvrig var dekket av et ekkelt hårnett, hadde modellert hår. Med parykken syntes jeg den likna altfor mye på sveisen til ei dame i bygda som jeg ikke likte noe særlig og derfor rev jeg løs håret og kasta det ut gjennom vinduet og ned i hagen. Da det var gjort kunne dokka endelig leikes med. Jeg syntes den så mye penere ut og jeg slapp å være redd for at de smørgule krøllene skulle bli skitne. Mor og de andre voksne syntes nok dette var en underlig handling og de kunne ikke skjønne at jeg ikke heller ville ha ei dokke med gult hår. Men, siden det nå var anerkjent at vinnerdokka var mi, godtok de min handling.

Denne dokka leika jeg mye med og jeg sydde og strikka klær til den og dro den med over alt. Dokka ble også brukt av mine søsken seinere og holdt faktisk stand helt fram til slutten av 1980-tallet. Da hadde mine noe yngre brødre tatovert den med svart tusj og da dokka ble liggende ute en vinter fordi noen hadde glemt den igjen, ble den såpass ødelagt at den ble kasta.

Kvinne født 1945:

De flotteste lekene har jeg fortsatt fremme! På sofaen i kjellerstuen sitter en flott stor sovedukke med hverdagsbunad. Min mor hadde vunnet den før jeg ble født, og hjemme lå den i dukkevogn med nydelig brodert dyne og pute. Den var altfor

fin til å leke med, og jeg var vel så vidt ute med den dukkevognen et par ganger i årenes løp. Så den var bare til pynt.

Gummidukken, som i dag sitter oppå en bokhylle i stuen min, var den dukken jeg lekte med. Ca. 30 cm. lang, norskprodusert (min onkel arbeidet på den fabrikk som laget dem), "tissedukke" med tåteflaske, og min mor strikket hel garderobe til den etter oppskrift i et dameblad. De fineste plaggene var til pynt (hun har den fineste strikkekjolen med sokker og kyse nå), men to plagg var hverdagsplaggene til å leke med.

Jeg husker ikke nøyaktig når jeg sluttet å bruke lekene, men jeg antar at gummidukken, xylofonen og det andre jeg har fremme nå ble pakket vekk da jeg var ca. 10 år. Sovedukken sto fremme (lå i vognen) til vi flyttet da jeg var 17 år. Da ble vognen gitt bort og dukken pakket vekk.

Alt det fineste ble altså bevart og står fremme igjen nå, akkurat som min kusine har fremme sine 2-3 flotte engelske sovedukker og 1-2 av bilene som faren var med å lage. Resten ble vel stort sett kastet, og frimerkene fikk min fetter, tror jeg.

Kvinne født 1946:

Mitt kjæreste leketøy må vel ha vært dokka mi, Trulte, som jeg fikk til 5 årsdagen min i 1951. Hun blei innført "på lisens" p.g.a. varemangel etter krigen. Hun fikk straks navnet Trulte (etter en tegneseriefigur). Hun har jeg, som sagt, framleis; hun sitter i dokkevogna sammen med Hvite Bamse. Hvite Bamse er enda eldre, antagelig fikk jeg han ca. 1949 (da var jeg 3 år). Han er så elendig; henger nesten ikke sammen, stryket tyter ut av armer og bein. Han henger altså så vidt sammen, men da må han sitte stille. Han er ca. 30 cm. høy. Trulte er ca. 45 cm. Hun har kropp av stoff og hode, armer og bein av et slags gipslignende stoff. Hun kunne si "mamma" når du snudde henne rundt, og hun hadde soveøyne og håret var malt på hodet. Vogna de sitter i, har jeg stående i stova så jeg kan glede meg over den daglig. Den kjøpte jeg i 1998 av ei dame som hadde 40 dokkevogner. Grunnen til at jeg kjøpte den, var at vogna var helt identisk med den vogna jeg hadde som barn (men som led den ublide skjebne å bli Olabil for en av brødrene mine). Vogna mi blei kjøpt i 1951 i en leketøysbutikk på Carl Berners plass i Oslo. Den kosta 99 kr 75 øre, og mor måtte gå heim bærende på den, for trikkebilletten fra Carl Berner til Kampen kosta 30 øre, og mor hadde kun 100 kr med seg; altså blei det 5 øre for lite til trikkebilletten!!! Altså må jeg konkludere med at Trulte, Hvite Bamse og dokkevogna må være mine kjæreste leketøy.

Kvinne født 1931:

Mitt kjæreste leketøy var dokkene mine. Det er vel som mødre ellers, jeg kan ikke si hvem av "barna" mine jeg var mest glad i. Jeg hadde små og store dokker, og den største var det kanskje litt ekstra stas med, men jeg hadde, og har fortsatt ei dokke med porselenshode, og den hadde mor lekt med som barn. Jeg

måtte være ekstra forsiktig med den, så jeg fikk ikke leke med en før jeg ble stor nok til å være forsiktig. Det ble sydd ny kropp til den, og den sitter ennå i sofaen min, 115 år gammel.

Jeg laget ingen leker selv, men da jeg ble ca. 12 år, begynte jeg å klippe ut bilder av barn, voksne og hus. Jeg hadde en stor kladdebok som jeg la bildene inni, men først hadde jeg bestemt hvem som skulle være foreldre til hvert enkelt barn, og i hvilket hus de skulle bo. Jeg skrev navn på dem bak bildene. Barna måtte gå på skole, og da tok jeg dem ut av kladdeboka og stilte dem opp to og to på bordet, men pulter hadde jeg ikke. Jeg ”underviste” dem likevel, og så fikk de gå hjem til husene sine.

Om sommeren hadde vi et ”liksomhus” under en hyll som stod i hagen vår. Den var høy og hadde så store grener at det nesten ikke regnet på oss da vi stod under den. Dokkene kunne sove i dokkevogna der.

Apropos dokkevogna, den så ut som en ordentlig barnevogn, og jeg fikk den da far kjøpte den på en auksjon. Før hadde jeg bare hatt ei lita dokkevogn av tre. Dette var før krigen, mens vi bodde i Munkegata, ikke langt fra Nidaros domkirke og torget der det var ”martna” i juni. Jeg fikk penger til å ta nummer, men jeg vant aldri den dokkestua jeg ønsket meg. Men så, bare noen dager etter at jeg hadde hatt fødselsdag, vant jeg to dokker på ”martnan”. De forestilte prinsessene våre, Ragnhild og Astrid. De hadde blå silkekjoler med en rose på, og ”ordentlig hår” som vi sa. Far var furer i militæret, og om sommeren var han stasjonert på Værnes. Han kom hjem i helgene, og jeg satt da på en benk utenfor huset vårt og ventet på at han skulle komme så jeg fikk vist ham at det var kommet to prinsesser i dokkevogna. Da han omsider kom, syntes han det var fint at jeg hadde vunnet så fine prinsesser.

Med unntak av mors gamle dokke, som jeg fikk leke med da jeg ble større, hadde jeg ikke leker som sto på stas. Jeg husker ikke hvor gammel jeg var da jeg sluttet å leke med lekene mine, men jeg husker at jeg tenkte at nå måtte jeg slutte med papirdokker, men jeg holdt på litt likevel, bare ingen så det.

Jeg gjemte den store dokka mi, den har jeg ennå liggende på loftet, og mors gamle dokke sitter i sofaen. Jeg fikk ei fin dokkeseng av en onkel som snekret fine møbler, og sengeteppet og lakenet med hullsøm på hadde datteren hans, min kusine og gudmor sydd. Det var så fint håndarbeid at jeg gjemte både seng og sengetøy til jeg ble voksen. Min kusine hadde en datter som ble gift i Australia og flyttet dit. En gang hun var på Trondheimstur fortalte hun om barna sine, bl.a. ei lita jente i rett alder for dokker. Da sendte jeg med henne senga med innhold som hennes bestefar hadde laget og sengetøyet som moren hadde sydd. Nå fikk neste generasjon bruke det i Australia.

Kvinne født 1925:

Vi fikk hver vår dukkevogn med dukke oppi. Tror dukkene hadde hår og kunne sove. Mor hadde sydd og strikket klær og laget sengetøy. Min var mørk og het Josefine Charlotte og søsterens var lys og het Elisabeth. Vi ble fortalt at det var

kongelige navn. Verken vogna eller dokka var stor. Var fornøyd med dokka, men ikke med vogna. Den var kurvflettet, uten kalesje og lignet slett ikke ei ordentlig dokkevogn. Men vi slet de begge ut altsammen. Dessverre slet vi også ut ei litt større dokke som vi arvet etter 2 tanter. Den var sydd av glatt, hvitt skinn og hadde hår, navnet var Maud. Tantene var barn rundt 1905.

Dukkesorger

Kvinne født 1938:

Min første og kjæreste leke var en porselensbabydukke med celluloidhode. Den fikk jeg på min 3 års dag fra min 10 år eldre søster (som hadde hatt den med til Norge på ferie i 39).

Mor strikket søte babyklær til henne. Jeg kalte henne BABS, og dro rundt på henne alle steder. En dag snublet jeg med henne i trappen fra etasjen over, hvor jeg hadde lekt med en venninne – min elskede Babs knuste nesen! Andre dukker jeg senere fikk, ble reparert på ”dukkeklubben” på Standard, men Babs har knust nese den dag i dag. Etter hvert ble både armer og ben ganske så ødelagt, så mor strikket en slags body (litt helsetrøylignende) som skulle få henne til å henge sammen.

Den gamle dukken min, som er over 70 år, ligger inntullet i et babyteppe i skapet på barneværelset og blir av og til tatt frem på min fødselsdag for at barnebarn skal hilse på henne!! Pen er hun jo ikke, stakkars...

Min sorg, som jeg aldri har kommet over, er at jeg aldri fikk stor dukkevogn... Jeg ønsket meg i alle år en som sto utstilt i en forretning borte i gaten. Jeg dro min mormor med meg og fikk alltid høre ”Hvis du er snill, kan du kanskje få den til bursdagen din”. Jeg trodde jo at jeg var snill, men jeg fikk den aldri! (Min mor hadde ikke penger til noen vogn den gang og det forsto jeg, men mormor hadde råd, det visste jeg.) Hun forsto seg ikke på barn...

Min egen mor ga iallfall min eldste datter en nydelig dukkevogn til hennes 3 år dag, 2 uker før hun døde fra oss. Jeg selv har fulgt opp og gitt mine barnebarn det samme.

Kvinne født 1942:

Mor f. 1902 hadde laga filledokker kalla drolsar av avlagde og sunde klede. Ein gong hadde ho fått eit kjøpt dokkehovud. Det var så lite at ho kunne halda det inni handa og så var det holt så ho sette det ofte på ein pinne og bar det med seg når ho var ute og gjætte sauene. Ein dag såg ho sauene var på veg mot åkeren og ho sprang alt ho kunne for å snu dei. Etterpå sansa ho at pinnen var tom, dokkehovudet hadde hoppa av, og same kor mykje ho leita fann ho det aldri att. Noko nytt dokkehovud var det ikkje råd med.

Kvinne født 1939:

Min barndom deler jeg alltid i to, under krigen, og etter krigen. Det er ikke mye jeg husker fra før 1944 ang. leketøy, men en episode har satt seg i hukommelsen. Vi var et sted der jeg ikke hadde noe leketøy, jeg var vel 4 år, og savnet svært en dukke og leke med. Da lagde min mor en til meg av utstoppet barneklær og med en bleie til ansikt. Ansiktet ble tegnet av min far som var flink til den slags, og dukken ble ”levende” for meg. Den var myk og deilig, min beste lekevenn. Så kom tiden da noen trengte disse klærne som dukken var laget av, selv om den var slitt og så velbrukt ut. Det var jo mangel på alt i krigstiden, og alt måtte brukes om og om igjen.

Min dukke ”døde” for meg da den ble tatt fra meg og ”fillene” gikk til annet bruk. Kan enda huske den sorgen og gråten som fylte meg, og jeg aner ikke om jeg fikk noen erstatning. Men jeg husker at min far trøstet meg og sa at om jeg så ble 20 år, skulle jeg få en ordentlig sovedukke når han fikk kjøpt den, men først måtte krigen slutte.

Dette glemte vi vel alle, men på min 20 årsdag fikk jeg en pakke fra pappa, med en Annedukke som kunne sove, og et nydelig brev, som var mer kjærkommet enn dukken. Han hadde plutselig kommet på sitt løfte.

Må nevne at dukken har jeg enda, selv om den er utslitt av hardhendte guttehender som brukte den som politi eller røver når de lekte med den.

Kan huske fra samme periode at jeg satt under kjøkkenbordet og lagde selskap for meg og mamma, jeg hadde ingen søsken da. Brukte eggeglass til kaffekopper, og en skammel med lommestørkle til bord. Etter krigen fikk jeg nydelig dukkekaffeservise av min mormor, som min søster arvet, det ble borte for oss, dessverre.

Kvinne født 1920:

Eit år fekk eldste systera mi og eg likeverdige leikar til jul. Ei morsyster som arbeidde i Bergen hadde sendt kvar si sovedokke til oss. Dei hadde fint, krølla hår og sov når vi la dei ned. Problemet var at dei var for fine til å leike med. Julekvelden fekk vi berre så vidt sjå dei etter at dei små var lagde. Dei var pakka i kvitt silkepapir og låg for det meste i skåpet til mor. Av og til tok vi dei fram for å vise dei til nokon, helst vaksne som kom innom. Ein dag – eg veit ikke om det var same vinteren – var det uver og alle borna måtte vere inne. Då naudbad eg mor om å få leike med den fine dokka. Småsyskene fekk sjå at ho kunne sova og det var stor stas. Så skulle vi i kjøkenet til nonsmat. Eg pakka dokka inn i eit klede og gøymde ho i ein krok. To av systrene mine kom ikkje til bordet, og då mor henta dei hadde dei funne dokka mi, rive av håret og teke ut augo. Dei ville sjå korleis det hadde seg at ho kunne sove. Eg sette i eit skrik då eg såg skaden og gret heile kvelden. Mor sette augo på plass, fylte hovudet med filler og limde på håret. Men eg var utrøysteleg. Ein dag seinare tok bror min den fine dokkekjolen, bretta han i mange lag og ville klippe av hjørnet. Eg såg på, og trudde ikkje han våga å gjere det, men vips så var der små hol overalt og kjolen ubruke-

leg. Mor var trøyt av striden og eg opplevde det som det var mi skuld alt saman. Hadde dokka fått lege i skapet, hadde all strid og gråt vore unngått. Mor kjøpte dokkehovud og laga kropp til så det var dokker til småsystemene mine. Dei var ikkje så fine som dei som var kjøpte i byen. Men dei kunne leikast med.

Gutters fortellinger: Krutt og krig, båter, biler og fly

Mann født 1919:

For oss gutter var de gjeveste lekene dem som smalt. Kruttlapp-pistoler. Jeg og min to år eldre bror fikk hver vår pistol og et lager av ammunisjon av ei dame som vi bar melk til tre ganger i uka. Det var ikke så kraftige sakene, et lite piff! og en sviende røyk. Da var kruttkorkene kraftigere saker. De smalt omtrent som ei hagle. Aberet var at hver kork kosta tre øre. Lunter var en anna slags krutt-leketøy. De ble tent på og smalt voldsomt. De var ikke helt ufarlig og etterlot seg en blaff sur kruttrøyk. Det var fryktelig moro å tenne ei slik lunte og slenge den foran ei jente. Noen lurte en ned i ei pipe eller inn i en sigarett som intetanende ble tent. Disse luntene ble forbudt.

Mann født 1922:

Men kanskje det aller mest spennende, i 10-12 års alder, var tinnsoldatene og "krigen". Med årene ble det kanskje 100-130 soldater, infanteri, gaster, eldre og nyere typer, indianere, kinesere. De ble delt i to grupper og stillet opp på gulvet med front mot hverandre på det store gutterrommet, ca. 30 kvm, og så begynte skytingen med "kanoner", drevet med en sterk fjær og ladd med fargeblyanter. De var forbausende treffsikre, og det hjalp å sikte langs rette linjer i linoleumen på gulvet. Jeg hadde en form også så jeg kunne støpe egne soldater, men brukte den aldri.

Trolig var det ukebladet Allers som av og til hadde et ilegg av kartong med bildet av en borg, en bondegård eller et annet bygg. Det kunne klippes ut i flere deler, med markerte kanter til lim, og så skulle delene settes sammen til et ferdig bygg. Det ble limt med fiskelim som luktet vondt, og man skulle holde lenge på limflatene før limet tørket og holdt. Nokså klinete, men det ble flotte bygg. De kunne befolkes med tinnsoldater.

Båter, biler og fly

Mann født 1930:

Noen gutter av oss oppdaget en ørliten bekk med en enda mindre kulp, og noen fant på at vi skulle demme opp kulpen, og se om vi kunne få noen fisker til å leve der. Det ble et stort arbeid, jeg tror vi holdt på i flere dager. Og da hadde vi fått til en dam. Vi hadde jo ikke vett til å lage avløp, og til slutt røk jo hele demningen med det resultat at hele marken til bonden ble oversvømmet. Vi ble jaget derifra, våte og skitne, og det var enden på den leken.

En annen dam, uten avløp, helt tørr i tørkeperioder, men en ypperlig ”seiledam” når det hadde regnet noen dager. Passe dyp, 30-40 cm, og fjellknauser på alle kanter, med naturlige brygger, og en innsnevring omtrent midt på, den ble fort døpt til ”Panamakanalen”. Her tilbrakte vi hele dager, med båter laget av trefjører, en mast på midten, og en liten spiker i baugen til å feste en taustomp i, og den ble igjen festet i en liten tein, omtrent en meter lang, og dermed hadde vi et flott leketøy. Det ble satt navn på de forskjellige bryggene, og så drev vi regulær rute-fart. Var det litt vind, satte vi råseil av papir på masten, tok av hyssingen, og fikk ”båten” til å gå noen meter ved egen hjelp. På gården drev noen ungdommer (for oss var de for lengst voksne) og kløvet skier av furuved. Det var en alen lange kubber, og når de ble delt i to og spisset i den ene enden og avrundet i den andre kom der frem et kjempeflott skrog. Spiker i baugen, hysing og en tein til å holde i, da ble det ”Quen Mary” og ”Normandi” på vei mot det blå bånd over Atlanteren.

Mann født 1956:

De lekene vi hadde som kopierte voksenlivet var mest båter. Der la vi inn alt det de voksne holdt på med. Fiske og garn og all maritim aktivitet. Vi laget naust til båtene og fortøyninger. Smeltet bly i former som ble til små anker.

Vi holdt oss mest nede i fjæra ved sjøkanten. Og så hadde vi en naturlig dam som var ca. 20 kv. meter stor. Der holdt frosken også til med egg og rompetroll så dem måtte vi fordrive av og til. Selvsagt lekte vi inne óg, da også med de samme lekene som var båter av forskjellig slag.

Det kunne også hende at vi okkuperte båter som stod på land og som de voksne disponerte. Da hadde vi mange roller og det gjæveste var å være skipper som sto på en tofte bakerst og gav ordre.

Min beste lekekamerat var som sagt en jamnaldret gutt i nabogården. Vi kunne holde det gående med lek hele dagen, bare avbrutt av middagsklokkene som brukte ringe oss hjem sånn midt på dagen. Det var tabu for jentene på gården å blande seg inn i leken med båter i fjæra eller i dammen. De ble jagd vekk. De skulle leke med dukker og andre ting...

Mitt kjæreste leketøy var nok en småbåt som jeg fikk økset og hulet ut. Med årer og tau. Den dro jeg etter meg med ei stang. Men vi måtte sjonglere med flere båter, alt etter om vi skulle ut på ”langfart” eller være hjemme i smult farvann. Til langfart krevdes større båter og da gikk vi gjerne en hel kilometer langs strandlinja. Gjerne nedlasta til dekket så sjøsprøyten sto over skroget. Disse små leketøyene eller farkostene fikk vi laget av nevenyttige folk på gården hvis de hadde tid. Måtte ofte mase fælt på dem før vi fikk dem laget. Plastleker til sånt bruk var ikke særlig populært. Det skulle være av tre, som på ordentlig.

Mann født 1936:

Under krigen fikk jeg to biler: En tysk racerbil (ca. 15 cm lang og ca. 8 cm hjulbredde) og en rød enda mindre personbil. Begge hadde fjørøpptrekk. Racerbilen

hadde utskiftbare gummihjul, ratt med tannstangoverføring til forhjulene og differensialstyrte bakhjul (til stor glede for far min).

Jeg likte den lille røde bilen best for den kunne ikke kjøre utover bordkanten når du kjørte oppå stuebordet. Grunnen var et lite, gummibelagt hjul midt under bilen. Dette sto på tvers slik at når et hjulpar kom utenom bordkanten, så tok det lille hjulet tak og svinge bilen innpå igjen.

Ellers laget far min en lastebil av tre til meg. Den var ca. 1,2 m lang og ca. 0,4-0,5 m bred med stor lasteplatt og svingbare forhjul. Bilen ble mye brukt til vedkjøring fra vedskjulet.

Fra 8 års-alderen fikk jeg forskjellige hobbyblader med beskrivelser av mest fly og båter. Glidefly med pinne til kropp laget jeg mange av. Etter hvert ble det egne konstruksjoner. Ved start fra 2. etasje og gunstig vind fløy de opptil 300 m. Far min ville øke flytid og høyde. Han kjøpte et byggesett til en strikkmodell som hette "Ørn". Denne var spantbygget som ble overtrekt med papir og lakkert med "Dope". Motoren var 7 m gummistrikk i 14 lengder. Jeg var 10-12 år da, men bygginga deltok jeg ikke i. Men jeg måtte klatre opp i mange treetopper for å hente flyet ned.

Mann født 1920:

Me var nokre av gutane, 3-4 stk, i 12-13 års alderen, som laga oss bilar, laste- og personbil, storleik 30 til 40 cm. lang. So reiste me opp i Urdane, som me sa. Det var utmark, steinut, ujamnt og bakkut. Her laga me oss ein fin veg. Grov ut haugar og fyllte i dalar. Her vart det då bilkøyning, ymse lass og varer, meir og mindre nyttig. Her hadde me mange morostunder, fantasien kan vera livleg i den alderen.

"Jauvisst samla me – alt mogleg!"

I spørrelisten stilte vi spørsmål om det vi kalte samle- og bytteleker. Vi har fått mange fine fortellinger om samlinger og samleglede. Glansbilder, dueringer, servietter og bilder av mange slag går igjen i beretningene. Mange har gitt levende skildringer av byttevirksomheten – spenning, lureri og status knyttet til de fineste bildene.

Også i en annen av NEG's spørrelister finnes det fortellinger om barns samlinger og samlevirksomhet. I spørreliste nr. 193, Bil og bilkjøring, ba vi medarbeiderne skrive ned barndomsminner og stilte følgende spørsmål: Hvilke bilmerker husker du spesielt? Var det viktig i kameratflokken å kunne skille mellom forskjellige bilmerker? Samlet du på samlebilder av biler?

En mann fra Odda, født i 1915, forteller at selv om det var få biler i hans barndom, og de var avhengige av robåt for å komme til skolen, så var han opptatt av bilmerker:

Etterkvart kom drosjebilane og. Det var mange forskjellige merke, og som gutongar flest var også eg interessert i det. Me diskuterte og samla bilbilette, og var veldig opptekne med det. Eg kan nemna nokre eg hugsar i farten: Overland, Adler, Essex, Ford, Chevrolet, Desoto, Hudson, Nash, Cleveland.

En kvinne, født i 1925 forteller at det var "gutta" som samlet bilmerker:

Ellers bet jeg meg ikke merke i bilmerker i det hele tatt. Husker bare Chevrolet som en nabo disponerte fordi han var reisende i et eller annet. Og navnet Ford var jo nesten ensbetydende med "bil", jeg visste den var amerikansk, men ikke stort mer.

Materialet fra listen om bilen er nylig brukt av Silje Husemoen i en hovedfagsoppgave i folkloristikk, med tittelen "Kvinner og bil". Hun har sett spesielt på kjønnsforskjeller i samlemønsteret når det gjelder dette temaet. Hun peker på at svarene fra medarbeidere som er født senere enn disse to vi siterte ovenfor viser et endret mønster i "bil-samlingene". Hun skriver blant annet: "På 50- og 60-tallet ser det ut til at en fast struktur omkring "bilnummer-leken" tar form. Det gikk ut på å skrive ned bilnumre i en notisbok, der det foruten at det var viktig å få mange nummer notert også var om å gjøre å få de sjeldnere numrene, dvs. at biler som kom langveisfra var attråverdige i leken. Noen forteller også at farge og bilmerke skulle registreres og noteres."

En av de yngste, kvinne født 1974, som besvarte bil-listen forteller:

Jeg tror vi var en flokk jenter som brydde oss veldig mye om bil. Det var liksom ikke bare en gutteting å samle på bilnummer og sitte i grøftkantene og telle biler. Dette gjorde vi veldig ofte, rigget oss til på en fjellknaus og satt der og skrev ned bilnummer i en liten notisbok og telte hvor mange biler som kjørte forbi i løpet av en viss tid. Leken kunne gå ut på at vi skulle telle hvor mange Opler, Merzedeser eller Volvoer eller hvor mange røde, blå eller gule biler som kjørte forbi. Dette ble også en konkurranse og det hendte vel mer enn en gang at noen skrøt på seg en ekstra bil eller bilmerke.

Silje Husemoen skriver videre: "Dessuten fortelles det at det var populært å samle på ulike billedutklipp av bilmodeller. Både gutter og jenter beskjeftiget seg med samling av bilnumre og bilder av bilmodeller. Men mens bilnummerno-teringen var en lek for begge kjønn, virker det som om det å samle på bilder av ulike bilmerker mer var å regne som en jentesyssele. De kvinnelige informantene forteller også at engasjement i disse lekene ikke nødvendigvis korresponderte med et tilsvarende engasjement i bil generelt. (---)

Slik sett kan denne feminine varianten av bil-leken sammenlignes med andre lignende samleleker for jenter, som glansbilder, klistremerker, papirdukker, servietter – og nå altså bilder av biler og bilnumre. Denne formen for samlelek skriver seg inn under et område som tradisjonelt hører inn under kvinners erfaringsrom, nemlig farger og estetikk. (---) Noen av de kvinnelige informantene forteller at det de la merke til ved en bil i barndommen var fargen, som altså også går inn under estetisk persepsjon. Spørrelistesvarene viser at jentene samlet på bilder der guttene innhentet kunnskap om de ulike bilmerkene.”

I det følgende utsnittet fra et av svarene på leketøylisten kan vi lese at gutter sjelden deltok i glansbildebyting, selv om noen av dem samlet på bilder av biler, tog og fly, båter og forskjellige dyr. Stort sett viser svarene at gutta samler på bilder av ting som ligger innenfor deres interesseområde, men at de deltar mindre i det sosiale samspillet som jentenes glansbildebyting innebærer. Dette samspillet har en kollega her på Folkemuseets vært spesielt opptatt av, og svar-materialet gir mye stoff til en nærmere undersøkelse av dette.

Kvinne født 1953:

Etter hvert som jeg begynte på skolen og fikk venninner der, ble jeg svært opptatt av å samle på glansbilder og seinere på servietter. Jeg samla på alt jeg kunne få tak i av glansbilder: engler, gutter og jenter med solsikker og andre blomster i bakgrunnen, serier av glans, hvor de samme personene gikk igjen, men hvor situasjonene de var i var forskjellige, kurver med blomster var populære, det samme var hjerter med blomster, et håndtrykk med blomsterkrans rundt osv. Noen glans hadde glitter – andre var uten. Noen av de mest avanserte luktet det blomster av. Et sånt luktglans viste en bolle med forskjellige blomster, med katt foran – alt på lyseblå bunn. Lukta liknet på nellik. Jeg har dette glansbildet ennå, men lukta er borte for lengst. Engleglans var populære, særlig de som var så store at vingespissene stakk ut av byttebøkene.

Glans fikk vi til bursdager og jul, og vi hadde byttebøker hvor et sinnrikt system skulle sikre at de to som bytta ikke visste hva de fikk. Det foregikk slik at vi tok en utskrevet skrivebok, og bretta arkene midt på. Inne i brettet la vi et glans og når boka var lukket, kunne ingen se noe som helst av innholdet. Så ble boka holdt med brettene mot den som skulle bytte og denne tok sitt glansbilde og stakk vilkårlig inn i boka. Under stor spenning ble så boka åpna på den sida glansbildet var stukket inn og arket bretta ut og så fikk man se hva man hadde bytta til seg. Reglene var krystallklare og ble håndhevet på en strikt måte. Hvis alt hadde gått riktig for seg, måtte man bare ta til takke med det glanset man på denne måten fikk bytta til seg, uansett tilstand, osv.

Byttebøkene inneholdt i hovedsak glans som alle hadde og som ofte var både skrukkete og skitne, selv om det innimellom var noen nyere og litt mer attraktive. Noen forsøkte å jukse. Det kunne for eksempel skje ved at bokas eier hadde latt rykter gå om at det fantes verdifulle glans side 6 og 12, uten at det

stemte. Av og til prøvde noen å lure til seg verdifulle glansbilder ved å si f. eks. at: ”Jeg har mange fine glans inne i denne boka, som du aldri har sett, og hvis jeg får det glansbildet du holder i hånda, som egentlig ikke er så fint, kan du få lov til å trekke et hvilket som helst glans fra boka her!” Hvis man gikk med på det, oppdaga man fort at dette var bare lureri. Det var særlig yngre samlere som lot seg lure av slike framstøt. I noen tilfeller førte forsøk på juks til at det ble bråk og jukse-paven kunne bli utestengt fra det gode glansbildeselskap for ei stund. Men, hvis jukse-paven hadde en sterk rolle i gruppa og flere trofaste venninner, kunne følgene bli det motsatte og den forsmådde bli ledd av fordi hun hadde latt seg lure. Jeg kan ikke huske at noen av guttene noen gang deltok i glansbyttning, selv om noen av dem samla på glans med bilder av biler, tog, fly, båter og forskjellige dyr.

Noen glans var mer verdt enn andre, særlig serie-glansene, fordi det var om å gjøre å få hele serien. Disse forestilte for eksempel biltyper, lokomotivtyper, forskjellige dyr, osv. Satt man med et glansbilde som en annen var ivrig etter å få tak i, kunne man få flere tilbake i bytte og da brukte man vanligvis ikke bytteboka. Glansbildene kunne også hjelpe en i det sosiale lag. Var man satt litt på sidelinja, enten fordi man hadde en litt tufsete samling, eller var noen år yngre, eller av andre grunner, kunne et ekstra fint og sjeldent glansbilde, gitt som gave til en av de mest populære jentene, gi ekstra goodwill og høyere status i gruppa. Men en slik forhøya status gikk fort over.

Servietter kom seinere inn enn glansbilder og jeg begynte å samle for fullt da jeg gikk i 5. klasse. Stort sett gikk det for seg på samme måte som med glans, men vi hadde ikke byttebøker. Det gjeveste var servietter som ingen av de andre hadde og vi var ikke så nøye på om det var en sauseflekk eller ansjosrest på dem.

En egen nisje var juleservietter. På skolen jeg gikk hadde vi alltid juletreff i romjula. Da hang vi over smørbrød- og kakefatene, ikke fordi vi nødvendigvis var så sultne, men fordi vi måtte finne ut om vi hadde den servietten som lå på bunnen av fatet i samlinga vår. Lykkelig var den som var frampå da fatet ble tomt og som pent kunne be fatets eier om å få servietten.

Jeg oppbevarte både glansbilder og servietter i skoer. På begynnelsen av 1960-tallet var det uhyre populært å lime skjell på lokket på esker. Jeg drømte om en dag å få nok skjell til å lime på skoeskene mine, men dessverre ble det med drømmen.

Det som er rart er at fremdeles liker jeg glansbilder og servietter og sjøl om jeg ikke samler lenger, kjøper jeg meg stadig vekk noen ark med glans og jeg gjemmer på ett eksemplar av forskjellige servietter.

Mann født 1939:

Jeg samlet ikke på leker bortsett fra at jeg var sterkt fasinert av glansbilder. Vi lagde ”byttebøker” der vi la glansbilder vi kunne tåle ”å bli av med” til fordel for andre og mer verdifulle.

Gamle glansbilder med klassiske motiv var uendelig mye mer interessante enn moderne "flate" bilder med Donald Duck-motiv.

På glansbilder var vi faktisk spesialister.

Kvinne født 1949:

Jeg samla på mye: glans, frimerker, mynter, fyrstikkmerker, appelsinpapir, servietter, filmstjernebilder, omslag til eventyrsjokolader, klinkekuler, ispinner av plast med figur.

Glansbildene hadde jeg i konfektesker. "Ekte" glans (gamle) ble byttet i lignende. Ofte bytta vi flere mot ett hvis det var spesielt fint. Vi hadde også trekkebøker, lagd av et blad. Med 3 "banker" uten bytteglans, men bytteglans i alle lommene dessuten, var det også en måte å bytte på.

Kvinne født 1946:

Jeg hadde mange glansbilder. De blei limt inn, eller de blei bytta med andre. Vi hadde "puttebøker"; det var skrivebøker der arkene var bretta doble, og så la vi inn glansbilder og deretter "trakk" vi bilder hos hverandre. Glansbilder med glitter var det veldig stas å ha. Og så husker jeg noen store glansbildeengler til 50 øre stykket. De fylte ca. ut et A4 ark. (Nylig kjøpte jeg meg noen glansbildeengler i en bokhandel. Jeg fikk jo helt "nostalgiske" rykninger av å se dem utstilt, og jeg bare måtte kjøpe dem; 20 kr pr. stykk. Jeg tror jeg kunne betalt det mangedobbelte bare for å ha sett dem.) Vi hadde dueringer. Spesielt broren min (f. 1942) hadde dueringer. Det var en leketøysbutikk som solgte dueringer i løs vekt. De hadde vekt på disken, og så fylte de kremmerhusposer med dueringer i alle farger. Det var 2 størrelser av dueringene. I ca. 1980 lykkes det meg å få kjøpt dueringer i en leketøysbutikk i Stavanger. Vi hadde noe vi kalte s'er og c'er. Disse s'ene og c'ene hekta du på hverandre i lange lenker. Og så kasta vi på stikka med dem. Det hendte at vi gikk på skolen med lange lenker av disse s'ene og c'ene rundt halsen. Så kunne vi tape alle i løpet av skoledagen. Disse s'ene og c'ene tror jeg var et østlands/Oslo/fenomen. Ingen av mine jevnaldrende her på vestlandet har kjennskap til dem. S'ene og c'ene blei kjøpt i poser til 75 øre posen (20-25 stkr?). Flottest var noen selvlysende – som luktet pyton! Siden jeg ikke har klart å oppspore disse s'ene og c'ene på vestlandet, kunne det være fryktelig moro å få vite om noen av dere damene på NEG har kunnskap om/har lekt med slike – og hvor i landet dere da holdt til???

Av damene i NEG er det bare Eli som er ung nok til å ha lekt med s'er og c'er! Eli er født i Oslo i 1958, og begynte på skolen i 1965, så hennes minner om s'er og c'er er fra slutten av 60-årene. Det fantes store og små utgaver, både store og små bokstaver og flere bokstaver enn s og c var representert – i alle farger, både matte og gjennomsiktige. De store var de gjeveste. Alle bokstavene kom som store brett og måtte brekkes fra hverandre. Så satte man dem sammen i lange lenker. De byttet noe, men kastet ikke på stikka med dem. Det var en typisk

jenteting. De ble omtalt som "dueringer"; dette var et samlebegrep for råstoffet til de lange kjedene, enten de bestod av de tradisjonelle spiralringene eller s'er og c'er. Man fikk kjøpt dem i Oslo, men Eli fikk også noen fra Danmark.

Trolig er s'er og c'er en ting som dukker opp som en "farsott" blant småjenter – for så å henslepe et stille liv en periode og så dukke opp igjen. Annes datter Mimi, som er født i Oslo i 1969, hadde lange lenker på slutten av 1970-tallet. Og i beretningen nedenfor hører vi også om dem.

Kvinne født 1945:

Dueringer, hønseringer, "s og c" ringer var også populære samleobjekter i en periode. Min onkel hadde fått fatt i en del due- og hønseringer (fra den samme lekefabrikken kanskje?), som han delte mellom kusinen min og meg, og så kjøpte vi vel noen få hønseringer i en lekebutikk senere. "s og c"ringene var formet som bokstavene s og c og kunne hektes sammen. Min mor fant dem da vi var på ferie i Molde en sommer, og jeg så dem aldri senere – ikke før ca. 1995, da jeg fant en butikk som hadde både dem og due- og hønseringer. Må innrømme at jeg kjøpte alle tre sortene da, for de fra barndommen hadde forsvunnet etterhvert, og plutselig var det veldig artig å kunne kjøpe slikt igjen. Det var bare den ene sommeren at den butikken hadde disse ringene, så jeg er glad jeg gjordet det, og det var kjempeartig å lage langt dueringkjede igjen!

Mann født 1920:

Jauvisst samla me, alt mogleg. Det var svært få ting som ikkje var brukande. Glansbilete hadde dei fleste, meir og minder, kanskje mest hjå gjentene. Frimerke hadde me og ein del av, men det var ikkje den store samlarmanien, merkeleg nok. Det er noko som hev auka på i dei seinare år.

Fyrstikkøskjer var kjærkomne. Dei kunne ein lima saman t.d. til ein liten kommode.

Om sumaren var me mykje i fjøra og der var mangt å finna. Serleg var me på vakt når det gjekk turistskip, inn eller ut fjorden. Dei var ikkje so nøgjen den tid, dei tippa gjerne på sjøen ein sekk og to med rusk. Då fann me m.a. båten sine matkort, lista over kva mat, til middag eller kvelds. Dette var fine kort, med rederinamnet, merke og stundom båten sitt namn. Eg minnast at me ei gong fann ut at dei skulle ha fersk kveita til middag.

Av desse korti lærde me og namn på mange reiarlag t.d. Hamburg – Syd-Amerika linja, Nord-Deutscher Lloyd, Cunard linja, P.& O. linja m.fl. Namni på båtane hadde eg sirleg oppskrive i ei bok, men kvar er den i dag? Og i minnet er diverre mange hol. Me hadde nokon trufaste, årvisse, skal me våga oss på dei: "Monte Rosa", "Monte Sarmiento", "Monte Servantes". Og so ikkje å gløyma dei to stasskutene: "Meteor", "Stella Polaris", desse endåtil frå Bergen.

Å leke voksen: ”Det var livet rundt oss vi kopierte”

En kvinne som er født i 1925 skriver følgende i sitt svar:

Når jeg tenker på denne oppgaven skjønner jeg at det var ikke lekene som opptok meg mest, men det vi lekte. Vi fant på noe og satte det ut i livet, samspill med andre, men også roen ved å leke alene. Vi lekte aldri troll, nisser eller prinsesser. Det var livet rundt oss vi kopierte.

Utsnittet kan sees som en klok kommentar til spørrelisten vår, først og fremst spørsmålet vårt om ”leker som man skulle lære noe av.” Vi ser jo i ettertid hvor dårlig dette spørsmålet er. Vi har da også fått mer direkte synspunkter på det.

Mann født 1920:

Dette syns eg er noko snevert. Læra av, eg vil heller seia det slik: all leik, og det meste av dei leiker me hadde var ting me skulle læra noko av.

Far var sløydlærar og hadde ein godt utstyrt verkstad. Og dette var eit eldorado for oss gutane. Her var laga mang ein båt, seinare og bilar. Og eg fekk tidleg læra å bruka både dreiebenk og bandsag. Og me vart opplærde til å bruka det under ansvar og med respekt. Og det hende aldri noko uhell.

Me lærde mykje av å slik laga våre eigne leiker og me var då i lang tid opptekne med dette. Så noko arbeidsløysa, lediggang og renning på ”strøket” det var det aldri tid til.

Kvinne født 1970:

Man lærer av alle leker! Dette spørsmålet syns jeg var dumt formulert. Lek og læring er to sider av samme sak.

I flere av de ovenfor siterte svarene er det fremhevet hvordan leken kopierer voksenlivet. I leken deles rollene ut – kjente roller fra hjem, familie og nære omgivelser. Vi møter jåledamer, mødre og fedre, frisør og tannlege, sjømann og fisker, doktor og lærer, bonde, byggmester og butikkdame. Selvefølgelig har hun rett, kvinnen vi siterte ovenfor: Lek og læring er samme sak.

Kvinne født 1953:

Bestevenninna mi og jeg lekte ofte voksne damer. Det foregikk så å si alltid hos venninna mi, for hun hadde voksne søstre som ikke var hjemme på dagen, og foreldre som jobba. Om sommeren lå jeg ofte over hos venninna mi, i et lite spisstelt som fløt av ukeblad og andre fantasitriggende elementer og så snart huset var tomt for folk, bar det inn i de forbudte skapene med ”voksen-dameklær”. Yndlingsleken var når venninna mi tok på trangt skjørt i tulipanfasong, snurpa sammen med sikkerhetsnål bak, behå med vatt i og elegant bluse utta på og til slutt: høyhæla sko med vatt i tuppen. Jeg hadde på et rundklipt rødt skjørt med masse rysjekanter, som hadde tilhørt en tivolidukke. Over denne hadde jeg

en bluse, som venninna mi påstod hun hadde fått fra Amerika. Så festa vi en storsløyfe i håret mitt, tok på knallrød kyssekte lebestift på hele truten og mer til, og deretter satte jeg meg i den gamle, lave barnevogna fra 1950-tallet. Venninna mi trilla så avgarde med vogna og meg ned til hovedveien. Langs E-6 klakka hun så avgarde, i altfor store sko, og vrikka på rumpa i det stramme skjørtet, for det gjorde alle filmstjernene i Amerika, sa hun. Hva jeg gjorde der nede i den altfor trange vogna kan jeg ikke huske, men dette var en lek vi ofte dreiv med. Dette skjedde da jeg var 8-9 år, og hun var 10-11 år. Jeg vil tro at vi var litt av et syn og tenker ofte at en slik tur nesten ville vært helt utelukket i dag, ikke minst med den trafikken vi nå har. Dessuten ville sikkert noen ringt barnevernet og veimyndighetene hvis de hadde sett noe slikt langs E-6 i dag. Men gøy var det. Jeg kan også nevne at vi var utrolig hekta på høyhæla sko og ønska oss slike over alt i verden. Da vi hjemme hos oss skifta ut strømpellet i hele huset, ble en mengde små glass-sneller, som var brukt til å feste den tvinna tråden oppe med, til overs. Venninna mi og jeg putta slike sneller under hælen i sokkene og gikk på sokkelesten når ingen så oss. At vi etter hvert fikk vondt under hælen og store røde merker, gjorde ingen ting.

Om våren og sommeren hadde vi en merkelig leik som kaltes å ”klyppe tuver”. På stranda ved elva dannet graset store og høye tuer. På toppen av disse tuene en frodig dusk med langt gras som nesten liknet på hår. Om våren var dette graset brunt og i løpet av sommeren vokste det ut frodig, grønt gras. Blant disse tuene holdt vi frisørsalong og klippet og friserte så det stod etter. Vi kunne drive på der nede i timevis og ”klipte” graset med lokk av hermetikkbokser. Tuene satte vi navn på og det var bare damer fra bygda, som vi kjente godt. De vi likte fikk fine frisyrer og de vi hadde litt mindre sans for ble snauklipt og fikk en mindre pen behandling. Vi hadde aldri satt våre bein i noen ordentlig frisørsalong så hvor vi hadde fått kunnskapen om hva de gjorde der, vet jeg ikke.

Kvinne født 1931:

Vi lekte mye skole, butikk, tannlege. En av oss var lærer da vi lekte skole, og vi andre kunne være urolige i timen og få skjenn av ”læreren”. Til butikken laget vi penger, tegnet både mynter og sedler. Vareutvalget varierte, men jeg husker ikke så mye fra butikkleken i byen. Tannlege derimot var vel forberedt. Vi hadde hoppetau med en åpning i håndtaket, og inni der stakk vi en penn med pennespilt i, det ble et utmerket bor som stakk hull i munnen på de minste og svakeste dokkene. De skrek sikkert, slik vi gjorde hos tannlegen. Andre ganger var dokkene hos lege og ble grundig undersøkt, kanskje fikk de en bandasje også. Vi lekte mor og far også. Da kom far hjem fra arbeid, han var sliten og satte seg ned med avisa. Mor stelte liksommat på kjøkkenet, der hadde vi kanskje en lekekomfyr, små kopper og kanner. Bordet tok seg pent ut da, men serveringen var nok helst vann.

Kvinne født 1939:

Når jeg tenker tilbake ser jeg at vi lekte ofte med bøker og papir, hadde posthus, telegraf, kontor og slike ting. Min far jobbet i televerket så vi fikk engang låne en gammel ødelagt telefon som enda kunne plinge. En gammel radio med høy-taler intakt hadde vi og. Da hadde vi Norsk Rikskringkasting, med forskjellig program. Når vi knakk sammen i latter midt inni et program, sa vi bare at der var "russeradioen" som forstyrret. Voksne pratet om at det kom forstyrrelser fra Russisk radio, så det var god undskylling til vi kom til hektene igjen. Vi lagde også telefon fra hus til hus av pappbokser med hyssing. Hadde vi da visst om dagens mobiltelefoner...

Vi bodde noen år i Østfold, fra jeg var fem år og til litt før sjuårsalderen. Da fikk jeg ordentlig dukke og vogn, men vogna ble stjålet, heldigvis ikke dukken som het ElseMarie og var oppkaldt etter mine gode venninner fra nord.

De lekene som gjorde mest inntrykk på meg fra den perioden, var ikke dukkene, men en ABC som min far gav meg, og lærte meg bokstavene i. Likeså ark og fargeblyanter. Tenk å kunne tegne så mange fargerike hus med hager full av blomster. I underbevisstheten lå nok synet av Den brente jord, som vi måtte flykte fra, og jeg hadde et veldig behov for alt som var fargerikt og pent.

Jeg likte å være ute i skogen, eller annen mark, finne på leker med andre barn. Etterkrigstiden i Finnmark var full av interessante ting å leke med. Gamle nedbrendte hustomter kunne skjule skatter for oss småjenter. Alt fra mynter, til deler av husinventar og koppeskår. Da lekte vi butikk. Fant vi gammelt fiskeutstyr, ble vi fiskere, selv om båten bare var en gammel kasse. Vi hadde en utrolig fantasi.

Syns det er en velig forskjell på dukkelekene før og nå. Tenker på Barbie-dukken som var så populære for noen år siden. De var voksne, hadde kjæreste, Ken, og levde et helt annet liv enn våre dukker som helst var jentebabyer. Vi gikk alltid inn i morsrollen og var perfekte husmødre. Mannen fantes bare i fantasien, og var enten borte på forretningsreise, eller jobbet overtid. Eller så var han fisker og var lenge ute på havet.

En av mine venninner hadde vært på sykehus og fjernet blindtarmen. Da hun kom hjem avanserte hun til "doktor", og det var ikke få gamle dukker som ble operert. Enten oppskjært eller vi lagde sting med en blyant. Vi skiftet om å få være sykepleier. Og vi skulle helst hete Søster Anna for det het hun som stelte mest med min venninne.

Mann født 1926:

En spesiell ting har brent seg fast i hukommelsen – om noe svakt fra begynnelsen: Jeg fikk gyngest!

Jeg var neppe fylt to år. Etter det jeg er blitt fortalt, hadde min far og bestefar vært på en reise. (Antakelig til potetlandet Frosta i Trøndelag.) Vi bodde i 2. etasje i huset, og mine besteforeldre i 1. etasje. Jeg var hentet ned i 1. etasje, og jeg husker så vidt at min far og bestefar satt ved et bord i stua. De hadde

hvert sitt lille glass og var svært blide. De pekte på noe som var plassert borte ved en vegg. Det var pakket inn i et stort grått papir. De ville at jeg skulle gå bort dit og se, men jeg var litt redd. Det stakk fram noe bust fra pakken som skremte meg. Papiret ble vel fjernet og gynghesten åpenbarte seg. Stort mer husker jeg ikke, bortsett fra at jeg satt på hesten da min far bar den opp trappene. Jeg husker at mine eldre søstre satt på hver sin taburett midt på kjøkkenet og at min mor børstet håret deres. Det var stor stas da ekvipasjen kom inn. Senere var gynghesten en del av mitt liv i barndommen. I fantasien var den både ridehest og kjørehest. ”Vognen” var et lite bord, og et langt hoppetau var tommer.

Min bestefars kjøregutt hadde krøllete hår og var en tid plaget av tannbyll. Jeg prøvde å kopiere ham ved å legge høvelspon på hodet og la noe i munnen så kjaken bulet. Så satt jeg på ”vogna” og smattet på hesten.

Når vi hadde besøk av en tante, måtte hun sitte bak på vogna mens jeg kjørte. Hesten fulgte meg i hele oppveksten, og når jeg hadde besøk av andre barn, var det stas å prøve gynghesten.

En fjern svensk slektning nevnte ”gunghesten” for meg for et par år siden, men jeg husker ikke at han i sin tid besøkte oss.

Etter at jeg ble stor, ble gynghesten satt bort. En gang ble den lånt bort en tid til noen som var ukjente for meg. Her passer ordtaket inn: ”Den gryte som går lenge til vanns, kommer hankeløs til lands.”

Min far gjorde et godt forsøk på å pusse opp hesten, og han plasserte den i huset der jeg skulle bo umiddelbart før jeg giftet meg.

For noen år siden pusset jeg opp hesten grundig selv. Den ble malt i sine opprinnelige farger. Selve hesten var ”bork”, dvs. hvit med sorte flekker. Sadelen ble malt rød – som før. Nytt ”seletøy” ble delvis malt og satt på nytt med blanke messingknapper. Hesten fikk ny, fyldig man av hamp. Meiene ble grønne med gull-stafering.

Mitt eneste barnebarn – jente, har hatt mye glede av gynghesten når hun besøker oss. Den står nå på hennes rom hos oss.

Kvinne født 1920:

Dei vaksne sitt arbeid vart kopiert i leiken. Ved austveggen til fjøsen var det lunt for vestavinden. Der laga vi oss fjøs og stall. Gran- og furukonglar vart til kyr og sauer, gris og hest. Vi delte inn roma i fjøsane ved hjelp av pinnar eller steinar. Litt bortanfor, på berget hadde vi kjøken og stove. Husgeråd var boksar og lokk og også bitar av knuste koppar eller skåler. Vi laga kaker av leire og gjekk på besøk til kvarandre. Den eldre syster mi og eg leika oftast i lag medan vi var små. Vi hadde mormor på Sandane som tenkte på oss når ho gjekk i fjøra og henta skjell som ho knuste til mat åt hønene. Hønsehagen hennar var tett ned mot fjøra og fjøra var ei lang strand av leire. I den levde det runde kvite skjell som vi kalla ostre. Mormor brukte grev når ho henta ostre. Dei ho fekk fram heile, vaska ho reine, turka dei og sende dei til oss når nokon reiste frå eller til, eller dei låg i ein pose som vi fekk når vi kom inn der. I fjøra hjå oss lever det berre

blåskjell. Dei er ikkje så brukbare som ostrer. Der var små og store ostrer som vi bruka til koppar og skåler og flottast av alt: Vi kunne lage sandkaker i dei. Der er gårar i dei som sette fint mønster på leirkakene. Vi stappa dei fulle av våt leire, let dei turke nokre dagar og fekk dei ut av ”forma” ved å slå dei varsamt mot berget. Ofte gjekk både ostra og kaka i stykker. Men dei som var heile var overlag fine, tykte vi. Det hende at mor gav seg tid til ei kaffistund på berget hjå oss. Det var stor stas. I regnversperiodar måtte alt pakkast saman og flyttast.

I lærarbustaden i skulen, like nedanfor oss, budde syster til far. Ho var kona til læraren, og dei hadde fire smågjenter. To av dei var jamgamle med syster mi og meg. Sidan vi budde så nær og hadde sams besteforeldre var det naturleg at vi leika mykje saman med dei. Dei hadde ofte kjøpte og finare leikar enn vi. Men dei hadde ikkje ostreskjell frå Sandane og det skapa god jamvekt. Eg var svært kry av det og i ettertid tenkjer eg at ostrene var mellom mine kjæraste leikar.

Kvinne født 1938:

Min lekeplass var gaten – sommer som vinter. Under og like etter krigen var bil en sjeldenhet, så gaten var på en måte vår. Vi slo ball, lekte ”Kongen over gaten” og hoppet tau midt i gaten. Vi var mange barn i samme aldersgruppe, og vi lekte sammen både gutter og piker. ”Sangleker” var populært og også der var guttene med.

En periode holdt vi stadig på med å kritte By i gaten, vi begynte langt oppi gaten mot Frognerveien og tegnet gater, hus, skole, kirke, butikker og park, så bodde vi liksom her og gikk på besøk til hverandre. – Om vinteren, med herlige snefonner til å base i, gravde vi ofte huler og krøp inni, var vi energiske kunne vi krype i lange tunneler. Av og til kunne vi ha med lommelykt!

En gang husker jeg at vi fant på å leke ”kontor”. Da drasset vi stoler og bord inn i bakgården, hentet papir og skrivesaker og hadde det veldig travelt. Guttene ville være sjefer eller bud, så vi fikk alle med. (Vi var forut for vår tid, det var rene kontorlandskapet.)

Å leke butikk var gøy. Jeg var en ivrig samler av tomemballasje og fikk et bra vareutvalg. Reklamer og litt poser fikk vi tippet til oss av kolonialen i 1. etasje og litt i melkebutikken. Vi fikk lov av mormor å trekke ut spisebordet og ha varene på plankene hvor lemmene bodde. Den som ”sto i butikk” krøp inn i bordet og solgte, vi hadde lekepenger av papir. (Det kjedelige var som alltid å rydde opp!)

Leke frisørdame gjorde vi også. Vi vasket ikke håret på ordentlig, men rullet håret på ”papirkrøllruller” lik det de voksne brukte. Så satte vi kunden under lampeskjermen på smijernsstålampen hvor vi kunne heise skjermen opp og ned – stas. Det forekommer meg at vi snakket veldig voksent når vi lekte voksenleker.

Mann født 1920:

I Holmane var me i 1925 11 born. I 1933 var me 18 born i alder frå 15 til 5 år. Me var som ein familie, i leik og i lag. Me måtte i den tid vera med i arbeidet på småbruka alt frå tidleg alder. Men alle fristunder nytta me til kos og leik. Og me var både inne og ute. Husa var ikkje så fine den tid, dei var til for oss borna og. Men sjølv sagt lika me oss best når me fekk vera ute og då serleg når me fekk vera nedmed sjøen, i fjøra. Der var så mykje liv, under steinane og ut i tangen. Og dette vart studert alt. Så leika me med småbåtar, mesteparten sjølv laga. Dei aller enklaste var spikka til av tjukk furubork. Men me hadde mange og mange typar, skøyter, lastebåtar og turistbåtar. Og det var mykje rart som vart frakta på disse farkostane, att og fram millom steinane i fjøra og millom dei små bryggene som me bygde opp. I fjøra og på dei fine skarvi som er der bygde me og ymse sortar hus, donehus om me sa. Det var hus for folk og dyr. Eg hadde og ei tid eit flott hus som fungerte som handelsbu. Der vart selt alt ein trong til hus og heim, frå brød (skitkaker) til utbrende fyrstikker, husdyr o.m. Og den tid fekk me ikkje kjøpa alt mogleg, slik som no i plastalderen. Me måtte laga det sjøve eller nytta oss av det me fann i naturi.

Til husdyr nytta me skjøl som me fann på evja ute i hamnen eller i søyla. Sniglehus og serleg kongesniglen sitt hus var ettertrakta, det var griser. Sandmuslingen var hest. Kuskjøl og hjartemusling var sau og lamb. Tårnsniglen sitt hus var høns. O-skjøl var ku og blåskjøl (kråkeskjøl) var geit. Så "arva" me all emballasje frå t.d. matvarer. Blekkboksar (Norgesmjølk) ein kopp som hadde mist hanken eller ein tallerken som hadde fått litt for mange skar i kanten. Dette var alt kjærkome utstyr i donehuset.

Kvinne født 1941:

Vi bodde ganske nært sjøen, og i fjæren var det rikelig med skjell man kunne plukke og ta med heim. Vi pleide å leke med skjellene i sør-røstet av huset, og lekte da at de var husdyr. De store, rundaktige, var kyr. De var hvite under, og kunne være lyse oppå også. De store blåskjellaktige var hester, og de mindre blå av samme sort var geiter. Sauene var hvite, ganske runde, med taggete kant og streker, eller furer, på ryggen, og de små av samme sort var lammene. "Bubbelurene" var høner, mens de store, flotte, flate var haner. Grisene var de hvitaktige som er avlange i bredden. Vi kunne leke at sauene skulle lamme, ved å legge et lam under en voksen sau. Når den så skulle lamme, var det bare å løfte den opp, og ta lammet frem.

Vi lærte ganske tidlig å skrive blokkbokstaver, og kunne da skrive navn på undersiden av "kyrne" våre. Vi var jo vant til å være med i "det ordinære" fjøset. Men i alminnelighet fikk vi slett ikke lov til å være der under kalving og lamming. Vi måtte vente til dyrene var kommet "i orden" igjen, gjerne til neste dag. Da var det så artig å gå komme og se på en ny liten kalv, eller smålam.

Kvinne født 1925:

Vi hadde fjøs rammet inn av pinner med grankongler som kuer, furukongler var sauer. Vi flyttet på setra om sommeren. Da tok vi dyra med opp i bergknausene på tunet og lagde vegger/gjerde av mose. Så ”sov” vi under noen sekker i ei grop i berget, grua hadde vi inntil bergveggen.

Kvinne født 1939:

Vi var tre jenter på samme alder som alltid holdt sammen, og vi lekte nede ved sjøkanten i det fiskeværer vi bodde i da. Lagde bondegårder og brukte skjell til husdyr. Fjøsene var naturlige groper i klippene nede i fjæra. Engang hadde det vært stor flo om natta, så da vi kom og skulle fortsette leken, var kuene ”døde” og alt ødelagt. Krigen fikk skylda, for vi hadde hørt at alt vondt og leit var krigen. Alt ville bli bra etterpå. Om vi bygde opp leken igjen, husker jeg ikke. Vi hadde ikke mange leker, men brukte ting i naturen og ødelagte kopper og annet som et barneøye kunne se muligheten i.

Noe vi jenter hadde moro med da vi var i 11 eller 12 årsalderen, var å lage skog. Som før nevnt, hadde vi ikke trær på stedet, så etter jul når alle juletrærne var kastet ut, gikk vi en hel flokk jenter i forskjellige alder ut på trehenting. På ei slette litt fra husene plantet vi trærne i snøen og lagde veier og sitteplasser i snøen, som det alltid var nok av. Når kvelden kom og det ble stjerneklart, kanskje litt nordlys, satt vi stille i skogen vår og så opp mot himlen. Snakket lavt sammen og var i en helt annen verden. Uvær raserte ofte skogen vår, men vi var fornøyd.

Kvinne født 1942:

På ein gard er det vel naturleg at ein leikar ”gard”. Eg hadde runde steinar i fleire størrelser som var kyr og kalvar. Ein rektig stor var stut. ”Han” arva eg av søster mi. For å få ”kuflokken” min raud, skrapa eg dei med raude, våte molar av takpanner. Sauene var av konglar. Ein stor, pigget var veren. Desse dyra trong høy og eg hesja gras på små hesjer der staurane var pinnar og hesjetråden sekkeband. Eg hadde sett korleis ei faster laga små garndokker, og eg laga slike av gras som var ”folk” som stelte og åtte desse dyra. Alle desse ”folka” hadde brune augo for eg sette kvitkløver i hovuda deira til augo. Kvitkløver er jo brun i midten.

Mann født 1919:

Når jeg nå ser tilbake var det de selvlagde lekene som betydde mest, sammen med saker en kunne spille eller konkurrere med. Flere av dem hadde sin bestemte årstid. Om høsten pil og bue. Buen lagde vi av einer, pilene spikka vi til av hardved, ofte ask. Ei anna utgave var hva vi kalte ”randbordbåga” det var en slags armbrøst hvor pila ble skutt ut etter nota i en golvplankebit. Vi lagde også kastepiler som vi kalte ”skjekter”. Ei kort pil med styreblad ble slynga av sted

med ei snor på en kjepp. Disse pilene kunne vi slynge opp til 300 meter med perfekt timing.

Om våren var det tid for hippe-happe og fløyte og andre saker av bark.

Noe lenger utpå sommeren var det tid for sløkene. De ble til pusterør for einerbær eller rognebær eller ripskart. Vi utgjorde vel litt av en terror med disse sakene. For selvfølgelig skjød vi etter folk. Av to sløkestumper lagde vi også enkle pumper som sugde opp vann og sprøyta det ut, omtrent som ei sykkelpumpe.

Etter sløkene kom einstapen. Med en haug kløfter gikk vi til krig. Ei særdeles sterk kløft kunne seire over femti svakere.

Om vinteren lagde vi forskjellige leker inne på kjøkkenet. Eller rettere; å lage tingen var selve leken. En av disse tingene var tryllerokken. En annen var fliskorset som ikke kunne brukes til noe. En annen sak var ”spjutespell”, en haug 10 centimeter lange pinner. De ble holdt i neven mot bordet og sluppet. Vitsen var å plukke til seg pinner uten at de andre beveget seg. Her må nevnes løvsagarbeidet som vel var en slags husflid. Alle jeg kjente på min alder bedrev denne hobbyen. Redskaperen var en bølge med et trådtynt sagblad som ble brukt til å skjære ut deler av finer med. De ble til pipehyller, rammer, lampeskjermer, rariteter. Tingene var ikke særlig brukelige, det viktigste var å lage dem.

Avslutning

”Å lage tingene var selve leken”, skriver vår medarbeider ovenfor. Utdraget er tatt fra et langt svar som forteller om en aktiv barndom med skaperglede og mye energi! En kvinne født i 1953 forteller i sitt svar også om en aktiv barndom, der barn sysselsatte seg selv uten innblanding fra voksne, og der nettopp de frie lekemulighetene førte til selvstendighet og egenutvikling, og at fantasi og skaper-evne fikk utvikle seg.

Som en kontrast til dette kunne vi på VG nett den 27. september i år lese at en professor i psykologi uttaler at nordmenns IQ er økt de siste 50 årene – og barn er blitt smartere – fordi foreldre er blitt flinkere til å leke med og stimulere barna sine. Ja mon det?

I Aftenposten for 6. oktober 2005 kunne vi lese følgende:

ROBOTLEKE GLEFSER TIL

Moderne dinosaur inntar leketøymarkedet.

Leker med teknologi under plasten tar stadig større deler av markedet for leketøy. Ungene hylar av entusiasme når de ser årets leke.

– Ååå, kan ikke jeg få styre den, roper Jonas 6 år da barneselskapet ble presentert for Roboraptor. Den 85 cm lange dinosauren får de minste ungene til å klynke av skrekk, mens de eldre hopper opp og ned av entusiasme. Jonas gri-

per fort tak i fjernkontrollen og setter i gang. Roboraptor kan både løpe, jakte og brøle. I tillegg hører den og føler omgivelsene, og den gleser når du strekker hånden ut mot den. – Kjempegøy! Den er veldig kul. Han er like lett å styre som den radiostyrte bilen jeg har, sier Jonas.

Det nye høyteknologiske leketøyet har også overbevist Leketøybransjens Fellestråd, som har kåret den til Årets leke 2005. – Den er en blanding av spennende ny teknologi og et tradisjonelt tema som dinosaur. Vi tror den kommer til å bli en salgssuksess i år, sier rådets leder.

I innledningen til dette heftet siterte vi en kvinne som fortalte om gutten og de "motoriserte" skjereffølene. Her gir vi henne ordet igjen:

Kvinne født 1920:

Trekk-opp-bilar eller andre motoriserte leiketøy var ikkje vanleg hjå oss i min barndom, heller ikkje var det vanleg i neste generasjon. Men kva gjorde det når barnefantasiaen opplevde motor i noke så enkelt som ei skjerefføl. Annleis er det i vår teknisk velutvikla tid. Ein må gjerne starte tidleg med å la born prøve seg på teknisk leiketøy. Det er utruleg kor mykje dei forstår og kva ein tileignar seg av kunnskap. All leik er førebuing til vakse liv. Og kunnskap er lett å bere heiter det i ordtaket.

Det er alltid fristende å vise til slike kontraster. Selvsagt kan kontraster sette ting på plass. Men sjansen er også der for at man overdriver poenget. Det er vel slik at barn, både før og nå, stadig skaper og fortolker sin egen tid gjennom tingene og lekene, gjennom fantasi og rollespill. Og selv om markedskrefter og presse, psykologer og pedagoger i dag er kraftfulle aktører når det gjelder å forme og forstå barns verden, så gjelder stadig de kloke ordene: "Det var livet rundt oss vi kopierte".

Det aller siste ordet får en kvinne som er født i 1942. Hun har sendt oss en innholdsrik og varm beretning om barndommens gleder og sorger. Hun avslutter med å gi oss dette til ettertanke:

Eg sluttar med å nemne at barnebarna har hatt så mange leiker at dei mest ikkje veit kvad dei skal leika med. – Det er snakk om "bamsane mine" no blant barn, ikkje "bamsen min" som det var før. Når ein hadde berre ein bamse og den var kosebamsen som ein ikkje kunne vera utan. Kanskje alle leikebamsane i barndommen er ein av grunnane til alle skilsmisene no? Ein har aldri hatt berre ein.

God julehelg – godt nytt år

Norsk etnologisk gransking
Oslo 2005

ISBN 82-91161-31-3
ISSN 1500-0966